

JAROSŁAW MOSKAŁYK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Teologiczny

<https://orcid.org/0000-0001-9193-2433>

Między patriarchatem a autokefalią

Between patriarchy and autocephaly

Abstract

The Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate is currently experiencing the biggest crisis since the beginning of its over 30-year activity in Ukraine. This is undoubtedly the result of the war unleashed in February 2022 by the Russian Federation, but also of the deep ties linking this particular religious organization to the center of spiritual power in Moscow. Both of these factors cause its enormous internal destabilization and lowering of moral authority in society. In addition, the loss of credibility by the indicated entity is significantly influenced by the division in the structures of hierarchical power and the use of half-measures regarding its own autonomy. The lack of a clear and coherent position on the attitude of the head of the Moscow Patriarchate, Kirill, and that Church regarding the Russian aggression against Ukraine is still echoing negatively. This whole situation has an extremely negative impact on the current activity of the Ukrainian Orthodoxy subordinated to Moscow and leads to its inevitable division. The problem of relationality within this community and the prospect of autonomy within the Kievan tradition will be the subject of the following analysis and conclusion.

Keywords: Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate, Patriarch Kirill, autocephaly, patriarchy, council.

Abstrakt

Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Moskiewskiego przeżywa obecnie największy kryzys od początku swojej ponad 30-letniej działalności na Ukrainie. Jest to niewątpliwie wynik rozpętanej przez Federację Rosyjską wojny w lutym 2022 r., ale także głębokich więzi łączących tę organizację religijną z ośrodkiem władzy duchowej w Moskwie. Oba te czynniki powodują jego ogromną destabilizację wewnętrzną i obniżenie autorytetu moralnego w społeczeństwie. Dodatkowo na utratę wiarygodności przez wskazany podmiot istotny wpływ ma podział w strukturach hierarchicznej władzy oraz stosowanie półśrodków w zakresie własnej autonomii. Brak jasnego i spójnego stanowiska w sprawie postawy zwierzchnika Patriarchatu Moskiewskiego Cyryla i tej Cerkwi wobec rosyjskiej agresji na Ukrainę odbija się wciąż negatywnym echem. Cała ta sytuacja ma niezwykle negatywny wpływ na bieżącą działalność podporządkowanego Moskwie ukraińskiego prawosławia i prowadzi do jego nieuchronnego podziału. Problem relacyjności wewnątrz tejże wspólnoty oraz perspektywa autonomii w ramach tradycji kijowskiej będzie przedmiotem poniższej analizy i konkluzji.

Słowa kluczowe: Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Moskiewskiego, patriarcha Cyryl, autokefalia, patriarchat, sobór.

Rosyjska agresja na Ukrainę 24 lutego 2022 r. oprócz dramatycznych następstw dla milionów ludzi miała także decydujący wpływ na sposób i formę działania miejscowych wspólnot wyznaniowych. Większość z nich zajęła jednoznaczne stanowisko wobec napadu agresora na niezależne państwo i zaangażowała się w pomoc humanitarną dla poszkodowanych przez wojnę oraz posługę duchową dla walczących na froncie i poza nim. W wyjątkowo kłopotliwej sytuacji znalazła się jednak Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego (UCP PM)¹, która od aneksji Krymu i części Donbasu w 2014 r. praktycznie zachowuje *status quo* w relacjach z Patriarchatem Moskiewskim i uznaje niezmiennie podległość Cyrylowi – jego najwyższemu zwierzchnikowi². Obecnie zmasowane ataki armii rosyjskiej na obiekty cywilne i ludność, a zarazem obiekty sakralne, miejsca kultu i ośrodki klasztorne, nie zważając na konfesję, spowodowały narastającą presję społeczną na podmiot eklezjalny zjednoczony z Moskwą; przy czym zaczęły się również pojawiać coraz bardziej śmiałe reakcje wewnątrz UCP PM³. Największy sprzeciw powstał po stronie niższego duchowieństwa, które już wcześniej wypowiadało się krytycznie i wyrażało niezgodność z oficjalnym stanowiskiem swych władz w Ukrainie. A teraz w obliczu bolesnego doświadczenia wojny wezwało swoje przywództwo duchowe do jednoznacznych i stanowczych decyzji w kwestii dalszej łączności z Patriarchatem Moskiewskim oraz określenia własnej autonomii jurysdykcyjnej. Celem niniejszego artykułu jest ukazanie rzeczywistej sytuacji i nasilających się tendencji wewnątrz UCP PM w Ukrainie. Analiza problemu będzie dotyczyć czterech aspektów. Najpierw przedstawiona zostanie pozycja UCP jako organizacji religijnej znajdującej się pod wpływem Patriarchatu Moskiewskiego wobec rosyjskiej agresji woskowej na Ukrainie. Następnie ukazana określona dążność UPC do zmiany własnego statusu w związku z soborem. Kolejno pojawi się reakcja Patriarchatu Moskiewskiego na zaistniałe procesy w ramach podległej mu Cerkwi. W części końcowej dojdzie do zaakcentowania idea autokefalii w oparciu o liturgiczną i duchową tradycję kijowską.

¹ Mimo, że Ukraińska Cerkiew Prawosławna w Ukrainie od maja 2022 r. przestała wskazywać w swej nazwie na przynależność do Patriarchatu Moskiewskiego i zarazem podkreśla brak jakichkolwiek związków formalnych z Moskwą, lecz mówi tylko o więzi duchowej i kanonicznej, to jednak utrzymuje ciągle pełną łączność z Patriarchatem. Dlatego określenie: „Patriarchatu Moskiewskiego” wobec UCP, przynajmniej w Ukrainie, zachowuje swoją aktualność i oddaje faktyczny stan rzeczy.

² Marek Melnyk. Wojna patriarchy Cyryla-analiza (14.01.2023). <http://idziemy.pl/kosciol/prof-m-melnyk-wojna-patriarchy-cyryla-analiza>.

³ Pod naporem „ruskiego miru”. Ukraińska Cerkiew Prawosławna patriarchatu moskiewskiego w obliczu zagrożenia rozłamem (8.07.2024). <https://ies.lublin.pl/komentarze/pod-naporem-ruskiego-miru-ukrainska-cerkiew-prawoslawnapatriarchatmoskiewskiego-w-obliczu-zagrozenia-rozlamem/>.

1. UCP PM a rosyjska agresja

Po bezpośrednim ataku rosyjskim na Ukrainę i powszechnym potępieniu go przez wspólnoty wyznaniowe – dotychczas całkowicie lojalna wobec Moskwy – Cerkiew niejako w sposób wymuszony dołączyła do grona przeciwników niegodziwego działania Kremla. Odrębne stanowisko w tej sprawie zajął metropolita Onufry jako zwierzchnik UCP MP, który we właściwym sobie stylu zwrócił się do władz Rosji o przerwanie „bratobójczej wojny”. Jednocześnie wielu hierarchów tego Kościoła zajęło podobną postawę, co doprowadziło do sytuacji, że w 17 z 53 diecezji UCP PM w Ukrainie przestano wymieniać w czasie liturgii imię patriarchy Cyryla⁴. Postępujące działania wojenne spowodowały wzmagające się spory w łonie UCP PM, których przedmiotem stał się w szczególności poddawany masowemu niszczeniu majątek cerkiewny. Tylko od początku agresji do końca 2022 r. zniszczono 75 świątyń UCP (w tym 40 w obwodzie ługańskim i 35 w obwodzie donieckim)⁵, a około 300 zostało poważnie uszkodzonych⁶, ponadto zginęło kilku kapłanów⁷. Pod ostrzał raketowy trafiła m.in. jedna z najważniejszych świątyń ukraińskich w regionie donieckim – Ławra Świętogórska, kiedy to zaatakowano monaster 13 marca 2022 r., a następnie ponowiono uderzenie jeszcze bardziej brutalnie 30 maja tego samego roku. W wyniku ostatniego ostrzału została poważnie zniszczona główna świątynia kompleksu, w której poza mnichami ukrywało się 300 cywilnych osób. W rezultacie okazało się, że jedna zakonnica i dwóch zakonników poniosło śmierć oraz jeszcze dwóch odniosło poważne rany. Po tym zdarzeniu prezydent Wołodymyr Zełeński zaapelował do UCP PM o należyłą ocenę

⁴ Sam metropolita Onufry jako zwierzchnik UCP PM po raz pierwszy w czasie liturgii nie wspominał patriarchy Cyryla 29 maja 2022 r., co jednak nie spotkało się ze szczególnym rezonansem.

⁵ W 2023 r. jedynie w obwodzie donieckim zostało zniszczonych ponad 120 świątyń i obiektów religijnych, a w obwodzie ługańskim ponad 70. Por. Zniszczeni winoju chramy w Ukraini (27.12.2023). <https://www.google.com/search?client=firefox-b>.

⁶ Na koniec października 2023 r. ta liczba prawie się podwoiła i wynosi około 500 zrujnowanych lub nie nadających się do użytku obiektów sakralnych. Por. Blysko 500 chramiw w Ukraini zrunuwały ta znyshchzyly rosyjski okupanty (27.12.2023). <https://armyinform.com.ua/2023/10/27/blyzko-500-hramiv-v-ukrayini-zrunuvaly-ta-poshkodyly-rosyjski-okupanty/>; Bilans ten powiększył się do 700 świątyń na koniec 2024 r. Zełeński: Rosija ubyla piw sotni ukraińskich swiaszczennykiw (17.12.2024). https://lb.ua/society/2024/12/11/649705_zelenskiy_rosiya_ubila_piv_sotni.html.

⁷ Tylko w okresie pierwszych 10 miesięcy wojny życie straciło 7 duchownych, 12 zostało rannych, a 2 uważa się za zaginionych. Por. U 2022 roci zahynuły 7 swiaszczennosluzhriteliv UPC MP a 12 otrymały poranennija i dwa znykły bezwisti (25.12.2022). https://risu.ua/u-2022-roci-zagynuli-7-svyashchennosluzhriteliv-upc-mp-12-otrimali-poranennya-dva-znikli-bezwisti_n135157. Pod koniec 2023 r. wywodzących się wyłącznie z UCP MP zginęło 14 duchownych i 20 było ranionych. Por. Pidczas wijnj zahynuły 14 klirikiv UCP PM i 20 było poranennyh (29.12.2023). https://risu.ua/pid-chas-vijnj-zagynuli-14-klirikiv-upc-mp_n145039; Ogólna liczba duchowych różnych konfesji, którzy zginęli podczas wojny na koniec 2024 r. wynosi 50 osób. Zełeński: Rosija ubyla piw sotni ukraińskich swiaszczennykiw (17.12.2024). https://lb.ua/society/2024/12/11/649705_zelenskiy_rosiya_ubila_piv_sotni.html.

aktualnego stanu rzeczy i wyciągnięcie odpowiednich wniosków. W tym samym czasie wezwał ONZ i UNESCO do wydalenia Rosji z organizacji za jej działania mające na celu niszczenie ukraińskiego dziedzictwa kulturowego⁸.

Pomimo dużej presji ze strony różnych środowisk religijnych i świeckich hierarchia UCP PM zajmuje wciąż pozycję wyczekującą i raczej zgodną z linią ośrodka moskiewskiego. Jak dotąd nie doszło tu do jakiegoś radykalnego zwrotu z powodu społecznego niezadowolenia wobec wyższego duchowieństwa oraz zarzutów o zdradę prawosławnej Cerkwi, czy także podejmowany przez niektóre władze terytorialne, zresztą wbrew ukraińskiej konstytucji, zakaz działalności na swoim terytorium UCP PM. W tym samym czasie bardzo wyrazistą i jednoznaczną postawę zajął metropolita autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej Ukrainy (CPU) Epifaniusz, który w owym trudnym i bolesnym momencie historycznym podjął się roli duchowego lidera ukraińskiego narodu. Przejmując na siebie funkcję duchowego przywódcy, poddał zatem surowemu osądowi zachowanie patriarchy moskiewskiego Cyryla, który stał się stronnikiem rosyjskiej agresji i przez to całkowicie sprzeniewierzył się duchowemu posłannictwu prawosławnej Cerkwi. W związku z tym, zdaniem metropolity Epifaniusza, kolejny już raz doprowadził do znacznego napięcia wewnątrz całego prawosławia i dlatego powinien ponieść odpowiednie konsekwencje natury kanonicznej i jeszcze innej⁹. Bezpośrednią reakcją na postawę prawosławnego ośrodka moskiewskiego wobec wojny w Ukrainie jest obecnie zwielokrotniona liczba zmiany przynależności jurysdykcyjnej. Tylko w 2022 r. doszło do takich przypadków ponad 600 razy, a w 2023 r. ponad 430 razy. Natomiast w całości od 15 grudnia 2018 r. do końca 2023 r. opuściło UCP PM i przyłączyło się do CPU łącznie 1634 wspólnot parafialnych i zakonnych¹⁰.

Aktualnie ukraińskie służby bezpieczeństwa podjęły zarazem zdecydowane kroki zmierzające do zbadania metod działalności oraz zakresu powiązania struktury hierarchicznej UCP PM z systemem władzy obcego państwa. W wyniku owej szeroko zakrojonej akcji i zdobyciu jednoznacznych dowodów, jak też pod wpływem dużego rezonansu społecznego, podjęto jeszcze bardziej radykalne środki w postaci wniesienia pod obrady Rady Najwyższej kilku projektów uchwał zakazujących działalności UCP PM na terytorium Ukrainy. Ta inicjatywa państwowa miałyby skłonić zwierzchnictwo UCP PM do rewizji swojej dotychczasowej formy współpracy i podległości względem Patriarchatu Moskiewskiego,

⁸ Zeleniński po ostrzale Ławry Świętogorskiej wezwał do usunięcia Rosji z UNESCO (31.12.2022). <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8435651,zeleni-p-ostrzale-lawry-swietogorskiej-wezwal-do-usuniecia-rosji-z-unesco.html>.

⁹ Proszymy pozbawimy patriarcha Kyryła prestonu przez jeres' i rasyzm (2.01.2023). https://zaxid.net/procimo_pozbaviti_patriarha_kirila_prestolu_cherez_yeres_i_rasyzm_n1547004.

¹⁰ Perelik hromad szczo zminyły cerkownu jurysdykciju z UPC MP na PCU (27.12.2023). <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

a zarazem bezwarunkowe i jednoznaczne zerwanie z zasadą służalczości wobec obcego ośrodka władzy. W tle pozostaje jednak istotna kwestia samodzielnej decyzji o przyszłym podporządkowaniu jurysdykcyjnym i wymiarze działania na terenie Ukrainy. Jest to całkiem nowa rzeczywistość, z którą po raz pierwszy po 1991 r. musi się zmierzyć UCP PM oraz gruntownie przeorientować priorytet swojej organizacyjno-duchowej tożsamości.

2. Próba zmiany statutu przez sobór UCP PM

Zaistniała sytuacja wokół UCP PM wywołuje wciąż wiele nieporozumień i prowadzi do zaognionych dyskusji wewnątrz tej wspólnoty na temat dalszych jej losów oraz kluczowej kwestii związanej z podporządkowaniem patriarsze Cyrylowi. W wyniku tej sytuacji doszło ostatecznie do zwołania 27 maja 2022 r. w Kijowie zjazdu duchowieństwa prawosławnego. Spotkanie zorganizowano w klasztorze w Feofanii na obrzeżach Kijowa, gdzie mieści się rezydencja metropolitarna Onufrego, a nie w Ławrze Kijowsko-Pieczerskiej – formalnej siedzibie UCP PM, uchodzącej za ośrodek wpływów prorosyjskich. Był to skądinąd przemyślany sposób działania, aby zmylić przeciwników oraz w błyskawicznym tempie doprowadzić do jakichś symbolicznych gestów w kierunku niezadowolonej części duchowieństwa i wiernych. W efekcie jednego dnia udało się przeprowadzić synod, sobór biskupi oraz sobór UCP PM; tyle, że całe to wielkie przedsięwzięcie w opinii oponentów nie było w stanie osiągnąć pożądanego celu z powodu braku pełnej reprezentacji duchowieństwa, braku wyborów przedstawicieli, nieobecności delegatów szkół duchownych oraz zakwestionowania przez część księży prawosławnych kanonicznego charakteru soboru i w konsekwencji wiążącej mocy jego postanowień.

Tymczasem w trakcie obrad metropolita Onufry zechciał oznajmić, bez wskazywania na konkrety, że w ostatnim czasie spływają do niego masowo dwa rodzaje apeli: jedne wzywające do natychmiastowego i bezwzględnego zerwania kontaktów z Patriarchatem Moskiewskim i podjęcia starań o autokefalię, inne natomiast stanowiące ważną sugestię dotyczącą utrzymania *status quo*. Tym samym poniekąd potwierdził, że od momentu agresji Rosji podziały w łonie duchowieństwa i wiernych UCP PM zaczęły się coraz bardziej nasilać. Jako wymierny przykład tego stanu rzeczy należy uznać otwarty list z kwietnia 2022 r., sygnowany przez około 400 duchownych, do Rady Patriarchów Starożytnych Kościołów Wschodnich¹¹, wzywający do postawienia patriarchę Cyryla przed „trybunałem cerkiew-

¹¹ Podczas gdy na koniec 2022 r. liczba duchownych UCP PM wynosiła 12 551. Por. U 2022 roci zahynuły 7 swiaszczennoslužyteliv UPC MP a 12 otrymały poranennija i dwa znykły bezwisti (25.12.2022). https://risu.ua/u-2022-roci-zaginuli-7-svyashchennosluzhiteliv-upc-mp-12-otrimali-poranennya-dva-znikli-bezwisti_n135157.

nym” za głoszenie herezji „ruskiego miru” oraz poparcie rosyjskiej agresji na Ukrainę. Jednakże jest to zaledwie znikomy procent duchowieństwa, które postanowiło w tak jednoznaczny sposób zareagować na postawę zwierzchnika z Moskwy i po części bierność lokalnego przełożonego, Onufrego. Niemniej jednak dla tego ostatniego był to pewien sygnał ostrzegawczy, choć zważywszy na rozkład sił w swojej wspólnotce wcale nie przynaglający, aby dokonać określonego retuszu w relacjach z Patriarchatem Moskiewskim.

Stąd decyzja o zmianach w statucie UCP PM, które miał przygotowywać osobiście Onufry bez udziału duchownych o nastawieniu prorosyjskim. Ci natomiast, mając na względzie ignorancję metropolity, postanowili wyrazić swoje niezadowolenie podczas posiedzenia soboru. Do kuriozalnego zachowania doszło ponadto ze strony Pawła Łebidia – namiestnika Ławry i zarazem jednego z najbardziej wpływowych przedstawicieli „skrzydła prorosyjskiego”, który nie tylko nie uznał postanowienia soboru, lecz już następnego dnia podczas sprawowania nabożeństwa wspominał patriarchę Cyryla¹². Mimo tego w nowej redakcji statutu podkreślono „samodzielny i niezależny” charakter Cerkwi i usunięto z dokumentu wszystkie wzmianki o Rosji i Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Jednocześnie zadokumentowano, że władze zwierzchnie UCP urzędują w Kijowie. Istotnym z punktu widzenia autora statutu było wykreślenie z poprzedniej redakcji zapisu, że metropolita kijowski jest członkiem synodu Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Wszakże krytycy tych zmian zauważyli, że *de facto* nie wprowadzają one żadnej rewolucji, co więcej, idą całkowicie w parze z postanowieniem patriarchy Aleksego II z 1990 r. o przekształceniu ukraińskiego egzarchatu w samorządną Cerkiew¹³. Dzięki temu podmiot ukraiński pozostaje niezmiennie w kanonicznej jedności z Patriarchatem Moskiewskim, do czego nowa redakcja statutu wcale się nie odniosła i nie wskazała na zerwanie kanonicznej więzi z Moskwą¹⁴. Podobnie nie wspomina się w niej o autokefalii czy żadnej innej autonomii ukraińskiego prawosławia¹⁵.

Jednak zasadniczą kwestią w całym zamyśle wprowadzenia zmian do statutu pozostaje brak publikacji dokumentu, co jest jednoznaczne z jego nieskutecznością prawną i może wskazywać na jakiś ukryty zamiar władz cerkiewnych. Tego rodzaju podejrzenie pojawia się dziś coraz częściej ze strony krytyków soborowego

¹² Jadwiga Rogoża. Ucieczka do przodu: Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Moskiewskiego wobec wojny (6.06.2022). <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-06-06/ucieczka-do-przodu-ukraiński-kościół-prawosławny-patriarchatu>.

¹³ Antonina Kozyrka. 2016. „Ukraińska Cerkiew Prawosławna wobec Euromajdanu 2013–2014”. *Atheneum. Polskie Studia Politologiczne* 50: 47.

¹⁴ Postanowa soboru Ukrainkoji Prawosławnoji Cerkwy wid 27 trawnia 2022 roku (30.12.2022). <https://news.church.ua/2022/05/27/postanova-soboru-ukrajinskoji-prawoslavnoji-cerkvi-vid-27-travnja-2022-roku/>.

¹⁵ Por. Wołodymyr Sereda. 1995. „W poszukiwaniu pojednania”. *Biuletyn Ukraiński* 7/8 (19/20): 13–15.

zgromadzenia i w ogóle przeciwników cerkiewnej struktury podporządkowanej centrum moskiewskiemu. Jej władze duchowne nie potrafią się wciąż wytłumaczyć z tych zarzutów, a jedynie oburzają się na rzekomo niesłuszne prowokacje swoich oponentów, a zarazem próbują dokonywać jakiegoś pojedynczego, lecz nie do końca zrozumiałego gestu własnej wiarygodności, o czym może zaświadczyć synod biskupów z 23 listopada 2023 r. (przeprowadzony już po rewizjach SBU), gdzie podjęto się odparcia zarzutów o kolaborację i oskarżenia o działanie wymierzone przeciwko ukraińskiemu państwu. Dodatkowo poinformowano, trochę dla zdezorientowania opinii publicznej, o rozpoczęciu samodzielnej produkcji mirry w Kijowie, a nie w Moskwie, czym wywołano jedynie zdumienie wśród znawców tematu i większości wiernych¹⁶.

3. Zamierzona powściągliwość reakcji

Poza nielicznymi wyjątkami reakcje Patriarchatu Moskiewskiego na decyzje ukraińskiego soboru z 27 maja 2022 r. były w przeważającej mierze powściągliwe i pełne dystansu. Sam patriarcha Cyryl odniósł się do wydarzenia w ten sposób, że ze zrozumieniem podchodzi do konieczności rozważnego działania władz cerkiewnych Ukrainy, których celem jest troska o wiernych, wskazując tym samym na przyjęcie do wiadomości i nawet swoistą akceptację dla podjętej inicjatywy ze strony podległej mu struktury, co może oznaczać, że to właśnie z nim zostało wcześniej uzgodnione ogólne zebranie pod Kijowem, jak również od początku znał on jego przebieg i rzeczywiste postanowienia. Poza tym zostało oznajmione, że zmiany wprowadzone w statucie UCP wymagają zatwierdzenia przez patriarchę, czego w żadnym razie nie anonsowano w UCP PM, aby za chwilę kategorycznie zaprzeczyć takowym sugestiom z Moskwy. O zawieszonych sytuacji w sprawie decyzji soborowych przekonywał również przewodniczący synodalnego oddziału kontaktów z mediami RCP Władimir Legoyda, twierdząc, że skoro do RCP nie wpłynęło żadne oficjalne stanowisko UCP, nie ma zatem powodu reagowania na pewne zdarzenie znane przede wszystkim z mediów. Jedynie metropolita Hilarion (były przewodniczący Wydziału Zewnętrznych Stosunków Kościelnych) uznał zmiany w UCP PM jako skutek wewnętrznej walki władz państwowych o wpływy w prawosławiu lokalnym i efekt nacisku ze strony schizmatyków i ukraińskich nacjonalistów. Według hierarchy to nie zmienia faktu o zachowaniu jedności między rosyjskim prawosławiem a ukraińską Cerkwią i jej dalszym umacnianiu¹⁷.

¹⁶ Por. Rogoża. Ucieczka do przodu.

¹⁷ Metropolita Hilarion. Jedność między Cerkwią rosyjską a ukraińską została zachowana (7.07.2024). <https://www.gosc.pl/doc/7583146.Metropolita-Hilarion-Jednosc-miedzy-Cerkwia-rosyjska-a>.

Wszelkie próby łagodzenia napięcia wokół soboru ze strony przedstawicieli Patriarchatu Moskiewskiego należy traktować raczej jako rodzaj zakłęcia wypowiedzanego w momencie realnego zagrożenia oderwania prawosławia ukraińskiego od Moskwy. Już samo zwołanie soboru hierarchii cerkiewnej na czele z metropolitą Onufrym stało się poważnym ostrzeżeniem dla ośrodka moskiewskiego, ponieważ mimo utrzymywania określonej sterowności względem ukraińskiego prawosławia nie było tam całkowitej pewności, czy aby nie jest to okoliczność prowadząca do utraty nad nim kontroli. Zwłaszcza że podczas zgromadzenia biskupów przyznano hierarchii cerkiewnej prawo do samodzielnego decydowania w wielu dziedzinach życia diecezji, którymi w okresie pokoju zarządzał synod, w tym jakże symbolicznej reguły wspomniania w liturgii patriarchy Cyryla, którego brak może być szczególnie niebezpieczny na terenach kontrolowanych przez Rosję; poza tym poddanie pod burzliwą dyskusję kwestii zaufania wobec Cyrylowego zwierzchnictwa, choć ostatecznie nie doszło do potępienia go ani też wykreślenia jego imienia z dyptychu liturgicznego¹⁸, które mocno poróżniło członków soboru oraz znalazło swoje odzwierciedlenie w formie zapisu o braku zgody z jego postawą i wypowiedzanymi treściami¹⁹.

Strona rosyjska utrzymuje, że w stosunku do podległej sobie Cerkwi w Ukrainie zachowuje cały czas umiar i panuje nad sytuacją, a zarazem nie musi się obawiać czegoś w rodzaju rewolucji, polegającej na odłączeniu się od niej historycznie zależnej jednostki ukraińskiej; przy czym w obecnych warunkach poważnego nadwątlenia własnego autorytetu, zresztą nie tylko pośród ukraińskiego prawosławia, wydaje się przeceniać swoje możliwości i potęgę wszechwładzy. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że wewnątrz UCP PM w najbliższym okresie będzie się pogłębiać tendencja wyodrębnienia dwóch nurtów, co będzie jednoznaczne z podziałem i znacznym osłabieniem wpływu Patriarchatu Moskiewskiego na ten podmiot, jeśli nie pełną utratą kontroli. Przede wszystkim będą tu coraz bardziej dochodzić do głosu aspiracje zmierzające do całkowitej niezależności, co w tym przypadku oznacza uzyskanie autokefalii, a w konsekwencji możliwy dialog i zjednoczenie z Cerkwią Prawosławną Ukrainy oraz otwarcie na prawosławie powszechne. Z drugiej strony bardziej konserwatywna część tejże organizacji będzie za wszelką ceną czyniła opór i dążyła do zabezpieczania dotychczasowych relacji z Moskwą, gdyż te absolutnie odpowiadają jej optyce partnerskich stosunków i są ze wszech miar wygodne.

¹⁸ Anna Łabuszewska. Własne krzyżmo Kijowa. UCP PM bliżej autokefalii (28.11.2022). <https://www.tygodnikpowszechny.pl/2022/11/28/wlasne-krzyzmo-kijowa-ucp-pm-blizej-autokefalii/>.

¹⁹ Ukraińska Cerkiew odłączyła się od rosyjskiej (27.05.2022). <https://www.wprost.pl/swiat/10733977/ukrainska-cerkiew-odlaczyla-sie-od-rosyjskiej.html>.

Jednak oficjalne dystansowanie się Patriarchatu Moskiewskiego od postanowień synodu UCP nie oznacza, że w Moskwie nie są brane pod uwagę różne warianty relacji z ukraińskim prawosławiem i nawet te najczarniejsze, jakkolwiek w tej chwili nie ma tam żadnego pomysłu, jakie środki zaradcze zastosować, aby zapobiec zaistniałemu kryzysowi. A najgorsze w tym wszystkim jest to, że bez względu na ostateczny wynik głosowania w ukraińskim parlamencie nad zakazem działalności UCP PM na terytorium Ukrainy²⁰ rozłam wewnątrz tej Cerkwi należy postrzegać jako wielce prawdopodobny. Tym samym Patriarchat Moskiewski w razie spełnienia się pesymistycznego scenariusza poniesie ogromne fiasko zarówno w wymiarze religijnym, jak i wizerunkowym. Wówczas może stracić pozycję największej wspólnoty prawosławnej nie tylko we wschodniej Europie, ale również w skali globalnej²¹. Stąd rozpaczliwa próba wysyłania sygnału pod adresem Cerkwi w Ukrainie o niepodważalnym nad nią panowaniu, czego przykładem jest decyzja synodu RCP z 7 czerwca 2022 r. o bezpośrednim podporządkowaniu Patriarchatowi Moskiewskiemu eparchii znajdujących się na okupowanym Krymie, a następnie także na Donbasie i później zaanektowanych terenach jako tradycyjnie prawosławnych²², tylko że z punktu widzenia zwolenników oderwania się od Patriarchatu Moskiewskiego nadsyłane sygnały z Moskwy nie wiele znaczą, a ponadto wzbudzają jeszcze większy sprzeciw oraz ignorancję.

4. Przyciąganie poprzez autokefalię

We wspólnocie UCP PM od początku rosyjskiej agresji nasiliła się duża polaryzacja stanowisk i dążeń zmierzających do własnego usamodzielnienia jurysdykcyjnego, ale także w dużym stopniu liturgicznego i duchowego; przy

²⁰ Ukraińska Rada Najwyższa 20 sierpnia br. przegłosowała w drugim czytaniu ustawę umożliwiającą zdelegalizowanie Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego na Ukrainie. Przepisy zakazują też działalności organizacji powiązanych z tym Kościołem. Decyzja o objęciu podmiotu zakazem musi zostać zaakceptowana na drodze sądowej. Ustawa weszła w życie 30 dni po jej opublikowaniu.

²¹ W przypadku połączenia ukraińskiego prawosławia Patriarchatu Moskiewskiego z autokefalicznym prawosławiem Ukrainy egzarchatu Konstantynopola, największą wspólnotą prawosławną na świecie, w znaczeniu praktyki religijnej, byłaby Cerkiew w Ukrainie, a następnie rumuńska i dopiero trzecia rosyjska. Por. Wojna na Ukrainie a konflikt Cerkwi prawosławnych. Terlikowski: oderwanie Kijowa od Moskwy to duży cios (27.12.2022). <https://polskieradio24.pl/130/5563/artykul/2963757,wojna-na-ukrainie-a-konflikt-cerkwi-prawoslawnych-terlikowski-oderwanie-kijowa-od-moskwy-to-duzy-cios>.

²² Już pod koniec 2017 r. synod biskupów wprowadził do Statutu Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej osobny rozdział o UCP PM, przez wielu uważany za przygotowanie do przyszłej aneksji ukraińskiego prawosławia. Por. Katarzyna Jędraszczyk. 2018. „Cerkiew prawosławna na Ukrainie i w Rosji po 2013 r. wobec wyzwań politycznych, konfliktu rosyjsko-ukraińskiego oraz pytań o granice suwerenności?”. Przegład Zachodni 1: 191–209.

czym trzeba od razu dodać, że występujące zróżnicowanie jawi się częściej jako przyczyna narastających emocji bądź frustracji niż umiarkowania i racjonalnego podejścia do fundamentalnego problemu własnej tożsamości wyznaniowej. Nad tą sytuacją ciąży również fakt, że znaczący odsetek członków prawosławnej społeczności związanej z Moskwą z chwilą nadania autokefalii Cerkwi Prawosławnej Ukrainy na początku 2019 r. dokonał samodzielnego przejścia do nowego podmiotu prawosławnego podporządkowanego Konstantynopolowi bądź znajduje się na drodze do przyłączenia²³. Jednak skala zjawiska pozostaje ciągle nieoszacowana ze względu na intensywność procesu oraz jednocześnie ukrytą formę indywidualnej zmiany przynależności jurysdykcyjnej. Przy tym trzeba podkreślić, że zarówno indywidualne, jak i zbiorowe decyzje o zmianie struktury organizacyjnej napotykają wciąż na duże trudności i opór ze strony hierarchii UCP PM, ale także na poważną przeszkodę ze strony opinii społecznej (przed napaścią rosyjską). Tutaj przede wszystkim duchowni reprezentujący Patriarchat Moskiewski w Ukrainie oraz przychylnie im dotąd organy władzy państwowej stosowały często skuteczne środki sprzeciwu. W związku z tym niekiedy nawet stuprocentowa zgoda wspólnoty parafialnej na zmianę podległości kanonicznej mogła zostać zakwestionowana. Oprócz tego prowadzono destrukcyjne działania mające na celu zniechęcenie zwolenników zmiany albo wprost niedopuszczenie do rejestracji nowego podmiotu.

4.1. Dążenie do autonomii

Obecnie jednak pod wpływem istotnej ewolucji w łonie wyższego duchowieństwa UCP PM, które jeszcze całkiem niedawno było zagorzałym przeciwnikiem zerwania łączności z Patriarchatem Moskiewskim czy tym bardziej zbliżenia z autokefalią ukraińską, dochodzi do większej otwartości w kierunku uzyskania pełnej niezależności. W kołach duchowieństwa o bardziej progresywnych poglądach wśród rozważanych koncepcji, które mogłyby doprowadzić do upragnionego celu, są brane pod uwagę: autokefalia od Patriarchatu Moskiewskiego, autokefalia od patriarchy konstantynopolitańskiego i wreszcie zjednoczenie równoznaczne z wcieleniem do CPU. Co w tym przypadku wydaje się najbardziej realne, a co w zasadzie niemożliwe? Pewne jest, że tzw. autokefalia moskiewska praktycznie nie ma szans na powodzenie i nie wiadomo czy kiedykolwiek będzie osiągalna. Na to są obiektywne przyczyny i one z całą pewnością się nie zmienią, nawet w razie zmiany osoby na najwyższym urzędzie władzy cerkiewnej albo re-

²³ Jarosław Moskałyk. 2020. Kilka aktualnych uwag o Tomosie. W *Ecclesia res multorum eorum. Opuscula Felici Lenort ostogenario dedicate*. Red. Paweł Wygralak, 97–108. Poznań: WT UAM.

konstrukcji modelu zarządzania całą instytucją religijną²⁴. Poza tym można założyć, że po zakończeniu działań wojennych w Ukrainie przynajmniej pewna część duchownych prawosławnych lojalnych wciąż wobec patriarchy Cyryla wypowie posłuszeństwo wobec Patriarchatu Moskiewskiego i zaprzestanie jakkolwiek łączyć z nim swoją przyszłość.

Stosunkowo niewyraźnie wygląda także perspektywa nadania autokefalii przez ekumenicznego patriarchę Bartłomieja. Zważywszy na sytuację związaną z zerwaniem przez Patriarchat Moskiewski w 2018 r. kanonicznej jedności z Konstantynopolem²⁵, a jednocześnie zadeklarowaną postawę Bartłomieja w sprawie agresji rosyjskiej na Ukrainę, trudno wyobrazić sobie teraz jakiś nadzwyczajny gest patriarchy w kierunku UCP PM, mogący skutkować choćby tymi samymi uprawnieniami kanonicznymi i równoległą działalnością dwóch prawosławnych podmiotów autokefalicznych w obrębie jednego kraju. Z pewnością do tego nie dojdzie, jak też nie warto oczekiwać znamienych przywilejów z Konstantynopola dla potencjalnych „odszczępieńców” Patriarchatu Moskiewskiego. W końcu mogłoby to być odczytane jako swoisty afront wobec PCU, która po długim okresie starań i w dość złożonych okolicznościach doszła do swej niezależności. Podobnie wypada odrzucić wszelkie rozwiązania tymczasowe, polegające na podporządkowaniu parafii UCP PM bezpośrednio patriarchatowi Konstantynopola, gdyż tego typu konstrukcja prawna nie znajdzie uznania po żadnej stronie.

Jeszcze mniej przekonująco kształtuje się wizja zjednoczenia UCP PM i CPU, czy dokładniej: powszechnej i oficjalnej inkorporacji prawosławia opcji promoskiewskiej do prawosławia autokefalicznego. Nad obydwoma wspólnotami rozciąga się cień dużego uprzedzenia, wzajemnego oskarżenia i nieufności, spowodowanych długim okresem ostrej rywalizacji i antagonizmów²⁶, czego nie można zmienić ani usunąć od razu, czy nawet przy nadzwyczaj życzliwym nastawieniu stron. Tym razem świadomość dużego dystansu i pewnej obawy o ztraconie swej dawnej spuścizny (rosyjskiej) będą dominowały zwłaszcza po stronie zwolenników ewentualnego połączenia. W ostateczności mogłyby one stać się czynnikiem rozsadzającym ten podmiot od wewnątrz i prowadzić do jego całkowitego zniknięcia, na co nie będzie szerokiej zgody. Dlatego jako zamierzone działanie uprzedzające ze strony UCP PM należy uznać postanowienie synodu z 27 maja 2022 r. o erygowaniu parafii za granicą z zamiarem rywalizacji o wier-

²⁴ Por. Katarzyna Jędraszczyk. 2018. „Cerkiew prawosławna na Ukrainie i w Rosji po 2013 r. wobec wyzwań politycznych, konfliktu rosyjsko-ukraińskiego oraz pytań o granice suwerenności”. *Przegląd Zachodni* 1: 193–194.

²⁵ Por. Tadeusz Kałużny. 2020. „Ukraińska autokefalia rok po ustanowieniu: reakcje i dylematy świata prawosławnego”. *Studia Oecumenica* 20: 197–213.

²⁶ Por. Michał Wawrzonek. 2015. „Prawosławie jako element kultury politycznej na współczesnej Ukrainie”. *Studia Politologica Ucraino-Polona* 5: 208–219.

nych, gdzie przebywają uchodźcy wojenni z Ukrainy²⁷. Na to z kolei nie może sobie pozwolić CPU ze względu na obwarowania związane z tomosem²⁸. Dzisiaj jest rzeczą niezwykle złożoną przewidzieć kolej losów UCP PM po zakończeniu rosyjskiej agresji, a jedyne, co można prognozować z dużym prawdopodobieństwem, to, niestety, rozłam i rozbitcie tejże wspólnoty; poza tym jej określoną autonomię, lecz już w izolacji i poza jednoznacznym zakresem wpływu moskiewskiego patriarchatu.

4.2. Liturgiczna autentyczność

Należy pamiętać, że w tle odbywających się zamian jurysdykcji kanonicznej pośród wspólnot prawosławnych Ukrainy stoi niewątpliwie ważna zasada liturgicznej jedności. Ona pozostaje tak samo niezmiernie istotna dla tych wszystkich prawosławnych UCP PM, którzy zmagają się o własną niezależność w pełnym nawiązaniu do liturgicznej tradycji kijowskiej. Podwaliny tejże tradycji sięgają czasów św. Włodzimierza († 1015), księcia Jarosława Mądrego († 1054) czy metropolity Hariona († ok. 1054), Kłyma Smolatycza († 1164) i innych, a zarazem formują właściwą przestrzeń życia kultycznego. Pozostająca w oddziaływaniu Patriarchatu Moskiewskiego UCP jest również spadkobiercą tego dziedzictwa, nie zważając na trwałość zniekształconej indoktrynacji ze strony rosyjskiej Cerkwi. To przekonanie towarzyszy i inspiruje orędowników oddzielenia od Moskwy oraz rzeczywistego nawiązania do wartości liturgiczno-kultycznych rozwijanych przez wieki w obszarze kultury kijowskiej. Występuje ponadto naturalne pragnienie wyzwolenia spod wielowiekowej zależności i ograniczenia związanego z bezpośrednią podległością zwierzchnictwu moskiewskiemu²⁹.

²⁷ Na koniec 2023 r. UCP PM posiadała 84 wspólnoty poza Ukrainą, z czego 58 o charakterze parafialnym oraz 26 jako ośrodki duszpasterskie, w takich krajach, jak: Austria, Belgia, Niemcy, Wielka Brytania, Irlandia, Dania, Włochy, Hiszpania, Francja, Holandia, Portugalia, Węgry, Szwajcaria, Szwecja i Norwegia. Wszystkie te podmioty wchodzi w skład zachodnioeuropejskiego wikariatu UCP PM, powołanego w marcu 2023 r. Jednak coraz częściej pojawiają się trudności w powoływaniu nowych wspólnot czy także w działalności już istniejących ze względu na ich niejasny status prawny, ponieważ legalnie działającymi wspólnotami prawosławnymi za granicą są te należące do patriarchatu konstantynopolińskiego i moskiewskiego. Z kolei te nowo tworzone z ramienia UCP powinny wskazać na swój związek z Patriarchatem Moskiewskim, czego z pewnych względów nie chcą czynić i to im przysparza określonych kłopotów. Por. Za kordonem dijut' 84 hromady UCP PM (27.12.2023). https://risu.ua/za-kordonom-diyut-84-gromadi-upc-mp_n145043.

²⁸ Patriarchikos kai synodikos tomos choregeseos autokephalou ekklesias tou kathestotos eis en oukrainiai orthodoxon ekklesian? (30.12.2022). https://www.patriarchate.org/announcements/-/asset_publisher/MF6geT6kmaDE/content/patriarchikos-kai-synodikos-tomos-choregeseos-autokephalou-ekklasiastikou-kathestotos-eis-ten-en-oukrainiai-orthodoxon-ekklasian?_101_INSTANCE_MF6geT6kmaDE_languageId=en_GR.

²⁹ Prawosławna metropolia kijowska po traktacie Grzymałtowskiego z 1686 r. aż do 1991 r. praktycznie znajdowała się pod całkowitym nadzorem patriarchy Moskwy. Sytuacja częściowo zmieniła się na początku lat 90. ubiegłego stulecia, jednak nie na tyle, aby można mówić o utracie przez rosyjską Cerkiew kontroli nad ukraińskim prawosławiem.

Kiedy ogólnie problem dotyczy zerwania więzi z prawosławiem rosyjskim, przewodnią ideą samostanowienia jest powrót do źródeł i kształtowanie własnej tożsamości wedle reguł odziedziczonych z Bizancjum i następnie rozwijanych przez Cerkiew kijowską, a przy tym pozbycie się różnorodnych naleciałości liturgiczno-zwyczajowych i obrzędowych typowych dla duchowej mentalności moskiewskiej, które wprowadzano niekiedy sztucznie i wbrew logice *sacrum*; tylko po to, aby odróżnić się od tradycji bizantyjskiej i zarazem promować indywidualny oraz swoiście wyidealizowany model życia liturgicznego³⁰. Dziś dla wielu prawosławnych duchownych i wiernych opcji proukraińskiej jednym z priorytetów nabycia autonomii, choć niekoniecznie najważniejszym, jest odejście od rosyjskiego kanonu rytualno-symbolicznego i nadanie przewodniej roli językowi narodowemu we własnej praktyce liturgicznej, gdyż takie są oczekiwania społeczne, jak również potrzeba spełnienia podstawowego kryterium komunikacji wewnątrz wspólnoty liturgicznej. Dopiero autentyczne ugruntowanie samoistnego profilu religijno-zwyczajowego może wzbudzać zaufanie i identyfikację z nim szerszych kręgów społecznych.

4.3. Duchowa żywotność

Duchowość chrześcijaństwa tradycji kijowskiej zachowywała zawsze wierność odziedziczonym wartościom kulturowym i duchowym tradycji bizantyjskiej. Na nich opierał się zasadniczo pierwotny kształt życia cywilnego, monastycznego i cerkiewnego. Jednocześnie w związku ze swoją odmiennością obyczajową, mentalnościową i językową we właściwy sobie sposób adaptowano je do własnych potrzeb społeczno-religijnych. Wraz z tym dokonywano odpowiedniej transformacji i dopełnienia nowymi elementami jak, chociażby w dziedzinie architektury, ikonografii czy muzyki. Jednak czyniono to również z myślą o prawidłowej samorealizacji duchowej oraz zaakcentowania samodzielnej formy życia cerkiewnego i wizji teologicznej³¹. Jednak historyczne podporządkowanie metropolii kijowskiej religijnemu ośrodkowi moskiewskiemu wymusiło szczególnie na duchowieństwie przystosowanie się do innego wzorca duchowości³², polegającego bardziej na zewnętrznej formie spełniania posługi duchowej wobec wiernych niż parenetycznego przewodnictwa ich praktyce religijnej. Poza tym wyraźna uległość przenikaniu doczesnego i świeckiego pierwiastka do życia duchowego na swój sposób je desakralizowała.

³⁰ Por. Marek Kita. 2015. „Rosyjski «prawosławny modernizm» i ekumeniczna ortodoksja. Refleksja teologiczno-fundamentalna”. *Kultura i Wartości* 14: 129–144.

³¹ Por. Jarosław Moskałyk. 2021. *Zarys kijowskiej myśli teologicznej (od chrztu do unii)*. Poznań: WT UAM, 15–20.

³² Por. Halina Rarot. 2011. „Problem rosyjskiej filozofii religijnej”. *Przegląd Religioznawczy*. Nowa Seria 20, 1 (77): 109–126.

Trzeba przyjąć, że określony odsetek duchowieństwa UCP PM nigdy nie identyfikował się w pełni z tego rodzaju stanem rosyjskiej duchowości, lecz jako organizacja lokalna pozostawała w tym zakresie całkowicie bezradna. Niemniej jednak obecna sytuacja związana z tendencją porzucenia centrum moskiewskiego jedynie unaocznia sferę działania tamtej Cerkwi na płaszczyźnie duchowej; a zarazem jeszcze bardziej motywuje do stanowczych kroków w kierunku powrotu do dawnych korzeni i duchowego odrodzenia na miarę potrzeb wspólnoty tradycji kijowskiej. Ale że nie uda się tego osiągnąć łatwo ani prędko, zdają raczej sobie sprawę nawet najbardziej zagorzali zwolennicy oderwania od spuścizny moskiewskiej. Poprzedni okres przywiązania do innego kształtu duchowości niewątpliwie wywarł ogromne piętno na postawę i przywiązanie do pewnych zwyczajów. Ich zmiana albo próba wyzbycia się może teraz wywoływać niechęć lub niepokój u niektórych osób pragnących autonomii swej Cerkwi, a w rezultacie zaniechanie dalszych dążeń do zerwania z przeszłością i włączenia się w ruch odnowy. Z kolei co bardziej wytrwali nie mogą pozbyć się przeświadczenia, że w zasadzie zaczynając od nowa, trzeba będzie przejść długą i mozolną drogę edukacji oraz wewnętrznej przemiany celem afirmacji kijowskiej tradycji duchowej; wówczas tylko może nastąpić rzeczywiste utożsamienie z własnym dziedzictwem historyczno-duchowym i jego prawdziwa kontynuacja.

Zakończenie

Podstawowym zamierzeniem niniejszego przedłożenia było możliwie adekwatne przybliżenie sytuacji UCP PM w Ukrainie w obliczu aktualnej wojny, jednocześnie ukazanie pewnych zależności historyczno-kanonicznych wspomnianej organizacji religijnej oraz ich konsekwencji dla prawosławia tradycji kijowskiej. W tym kontekście na początku przedstawiono stosunek UCP do nowych wyzwań dziejowych, a szczególnie dalszej przynależności do Patriarchatu Moskiewskiego. Kolejną część artykułu poświęcono zagadnieniu zgromadzenia soborowego w maju 2022 r. – wydarzeniu, które w założeniu miało stanowić przełom i prowadzić do istotnych zmian wewnątrz danej Cerkwi, lecz w ostateczności pozostawiło duży niedosyt i rozczarowanie. Poniekąd spontanicznie zwołany sobór UCP wymusił odpowiednie ustosunkowanie cerkiewnego centrum w Moskwie. Jego meritum i formę starano się również szerzej uwzględnić w następnym fragmencie wywodu. Całość dowodzenia zamyka temat autokefalii, który stanowi istotny punkt odniesienia dla prawosławia w Ukrainie. Dziedzinę samorządności oparto na przymiocie autonomii oraz właściwości liturgicznej i duchowej. Zaproponowany w artykule punkt widzenia aktualnego stanu UCP MP w Ukrainie i jej

perspektywy samorealizacji stanowi jedynie określony pogląd na jego wielowymiarowy zakres działania.

References

- Jędraszczyk Katarzyna. 2018. „Cerkiew prawosławna na Ukrainie i w Rosji po 2013 r. wobec wyzwań politycznych, konfliktu rosyjsko-ukraińskiego oraz pytań o granice suwerenności”. *Przegląd Zachodni* 1: 191–209.
- Kałużny Tadeusz. 2020. „Ukraińska autokefalia rok po ustanowieniu: reakcje i dylematy świata prawosławnego”. *Studia Oecumenica* 20: 197–213.
- Kita Marek. 2015. „Rosyjski «prawosławny modernizm» i ekumeniczna ortodoksja. Refleksja teologiczno-fundamentalna”. *Kultura i Wartości* 14: 129–144.
- Kozyrska Antonina. 2016. „Ukraińska Cerkiew Prawosławna wobec Euromajdanu 2013–2014”. *Atheneum. Polskie Studia Politologiczne* 50: 46–63.
- Łabuszewska Anna. Własne krzyżmo Kijowa. UCP PM bliżej autokefalii (28.11.2022). <https://www.tygodnikpowszechny.pl/2022/11/28/wlasne-krzyzmo-kijowa-ucp-pm-blizej-autokefalii/>.
- Melnyk Marek. Wojna patriarchy Cyryla-analiza (14.01.2023). <http://idziemy.pl/kosciol/prof-m-melnyk-wojna-patriarchy-cyryla-analiza>.
- Moskałyk Jarosław. 2020. Kilka aktualnych uwag o Tomosie. W *Ecclesia res multorum colorum. Opuscula Felici Lenort ostogenario dedicate*. Red. Paweł Wygralak, 97–108. Poznań: WT UAM.
- Moskałyk Jarosław. 2021. *Zarys kijowskiej myśli teologicznej (od chrztu do unii)*. Poznań: WT UAM.
- Rarot Halina. 2011. „Problem rosyjskiej filozofii religijnej”. *Przegląd Religioznawczy. Nowa Seria* 20, 1 (77): 109–126.
- Rogoża Jadwiga. Ucieczka do przodu: Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Moskiewskiego wobec wojny (6.06.2022). <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-06-06/ucieczka-do-przodu-ukrainski-kosciol-prawoslawnny-patriarchatu>.
- Sereda Wołodmyr. 1995. „W poszukiwaniu pojednania”. *Biuletyn Ukraiński* 7/8 (19/20): 13–15.
- Wawrzonek Michał. 2015. „Prawosławie jako element kultury politycznej na współczesnej Ukrainie”. *Studia Politologica Ucraino-Polona* 5: 208–219.
- Blys’ko 500 chramiw w Ukraini zrunowały ta zniszczyły rosyjski okupanty (27.12.2023). <https://armyinform.com.ua/2023/10/27/blyzko-500-hramiv-v-ukrayini-zrunuvaly-ta-poshkodyly-rosijski-okupanty/>.
- Metropolita Hilarion. Jedność między Cerkwią rosyjską a ukraińską została zachowana (7.07.2024). <https://www.gosc.pl/doc/7583146.Metropolita-Hilarion-Jednosc-miedzy-Cerkwia-rosyjska-a>.

- Patriarchikos kai synodikos tomos choregeseos autokephalou ekklesiastikou kathestosos eis en oukrainiai orthodoxon ekklesian? (30.12.2022). https://www.patriarchate.org/announcements/-/asset_publisher/MF6geT6kmaDE/content/patriarchikos-kai-synodikos-tomos-choregeseos-autokephalou-eklesiastikou-kathestotos-eis-ten-en-oukrainiai-orthodoxon-eklesian?_101_INSTANCE_MF6geT6kmaDE_languageId=el_GR.
- Perelik hromad szczo zminyły cerkownu jursydykciju z UCP MP na PCU (27.12.2023). <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
- Pidczas wijny zahynuły 14 klirikiv UCP PM i 20 było ranenych (29.12.2023). https://risu.ua/pid-chas-vijni-zagynuli-14-klirikiv-upc-mp_n145039.
- Pod naporem „ruskiego miru”. Ukraińska Cerkiew Prawosławna patriarchy moskiewskiego w obliczu zagrożenia rozłamem (8.07.2024). <https://ies.lublin.pl/komentarze/pod-naporem-ruskiego-miru-ukrainska-cerkiew-prawoslawnapatriarchatumoskiewskiego-w-obliczu-zagrozenia-rozlamem/>.
- Postanowa soboru Ukrainskojj Prawosławnoji Cerkwy wid 27 trawnia 2022 roku (30.12.2022). <https://news.church.ua/2022/05/27/postanova-soboru-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-27-travnja-2022-roku/>.
- Prosymo pozbawyty patriarcha Kyryła prestołu czerez jeres' i rasyzm (2.01.2023). https://zaxid.net/procimo-pozbaviti-patriarha-kirila-prestolu-cherez-yeres-i-rasizm_n1547004.
- U 2022 roci zahynuły 7 swiaszczennoslužyteliv UCP MP a 12 otrymały poranennija i dwa znykły bezvisti (25.12.2022). https://risu.ua/u-2022-roci-zagynuli-7-svyashchennosluzhiteliv-upc-mp-12-otrymali-poranennja-dva-znikli-bezvisti_n135157.
- Ukraińska Cerkiew odłączyła się od rosyjskiej (27.05.2022). <https://www.wprost.pl/swiat/10733977/ukrainska-cerkiew-odlaczyla-sie-od-rosyjskiej.html>.
- Wojna na Ukrainie a konflikt Cerkwi prawosławnych. Terlikowski: oderwanie Kijowa od Moskwy to duży cios (27.12.2022). <https://polskieradio24.pl/130/5563/artykul/2963757,wojna-na-ukrainie-a-konflikt-cerkwi-prawoslawnych-terlikowski-oderwanie-kijowa-od-moskwy-to-duzy-cios>.
- Za kordonom dijut' 84 hromady UCP PM (27.12.2023). https://risu.ua/za-kordonom-diyut-84-gromadi-upc-mp_n145043.
- Zeleński po ostrzale Ławry Świętogorskiej wezwał do usunięcia Rosji z UNESCO (31.12.2022). <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8435651,zelenski-po-ostziale-lawry-swietogorskiej-wezwal-do-usuniecia-rosji-z-unesco.html>.
- Zeleński: Rosija ubyla piw sotni ukrainskich swiaszczennykiw. LB.ua, 17.12.2024. https://lb.ua/society/2024/12/11/649705_zelenskiy_rosiya_ubila_piv_sotni.html.
- Zeleński: Rosija ubyla piw sotni ukrainskich swiaszczennykiw. LB.ua, 17.12.2024. https://lb.ua/society/2024/12/11/649705_zelenskiy_rosiya_ubila_piv_sotni.html.
- Znyszczeni wijnoju chramy w Ukraini (27.12.23). <https://www.google.com/search?client=firefox-b>.